

Konštantínopol a správny systém rímskeho impéria v 4. storočí*

Marta Sendeková

vol. 2, 2013, 2, pp. 6-16

Constantinople and the administrative system in the Roman Empire in the 4th century

Constantinople and the administrative system in the Roman Empire in the 4th century. The new administrative organisation of the Roman Empire stabilized in the course of the 4th century due to the reform activities already initiated by Diocletian and the consolidation of reforms of Emperor Constantine. The foundation of Constantinople inspired a burgeoning intricate bureaucratic system comprising central and local authorities. Some public authorities got strengthened and some were created such as praepositus sacri cubiculi. The outlined pattern of the new political administration of the Empire was managed by a great number of officials, and bureaucracy dominated in the public organisation. The model of this bureaucratic state included new, or more precisely, modernized institutional authorities encompassing the concentration of his political power. Centralized control of state authorities was creating a new model of political power, being characteristic of the absolute monarchy of the Oriental type.

Key words: Constantinople. Roman Empire. 4th century. Reform of central and peripheral administration.

Jedným zo základných zdrojov poznania mestskej histórie a riadiaceho systému Rímskej ríše v období neskorkej antiky nepochybne je urbanizačný a administratívny rozvoj impéria. Všetky mestá tvorili správne a kultúrne „bunky“ a boli organizačnými centrami pre okolité územie. V tomto období neexistoval veľký kontrast medzi mestom a vidiekom, ale medzi hlavným mestom a provinciami. Špecifickým znakom, charakteristickým pre mestskú históriu, bol administratívny systém riadenia miest a celého impéria.

Konštantín po víťazstve nad Liciniom v roku 325 vykonal sled činností, ktoré ovplyvnili ďalšie osudy obdobia neskorkej antiky a mali svoje politické odozvy. Medzi najdôležitejšie z nich patrí rozhodnutie cisára oficiálne opustiť Rím ako hlavné mesto Rímskej ríše a v roku 326 začiatok výstavby „Nova Roma“ na mieste starovekej gréckej osady „Byzantion“. Nové hlavné mesto rímskeho impéria s výhodnou strategickou polohou bolo pomenované Konštantínopol a oficiálne inaugurované 11. mája 330.¹ Cisár sem premiestnil svoje sídlo, mestu daroval privilégia a vytvoril rovnaký senát ako bol v Ríme. Týmto aktom Rím a celá „Italia“ stratili definitívne politický primát, hoci, na druhej strane, tento politický proces začal už v priebehu 3. storočia.

Vytvorenie nového sídla vlády v provinciách bolo už súčasťou politiky tetrarchov v rokoch 284–305. Dioklecián založil svoje sídlo v „Nicomedii“, ale Konštantín uprednostnil možno aj zo strategických dôvodov „Byzantion“. Táto oblasť z hľadiska prírodných a vodných zdrojov

* Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0620/12 Základné problémy rímskeho cisárstva v neskorom období.

1 Za vlády Konštantína nazývali mesto ἡ Νέα, δευτέρα Ρώμη, alebo Ἄλμα Ρώμα, Βυζαντίας Ρώμη, ἑφθα Ρώμη. Termín „Nova Roma“ používali najmä súdobí grécki spisovatelia, čím zdôraznili politické súperenie s pôvodným hlavným mestom Rím. Pamätne mince z roku 330 dokazujú nápis „Constantinopolis“. Kresťanský historik 5. storočia Socrates Scholasticus prináša pomenovanie „Deutera Rome“. Bližšie pozri: SOCRATES SCHOLASTICUS. *Ecclesiastica Historia* I, 16; V, 8; GRANT, Michael. *The climax of Rome*. London : Wiedenfeld & Nicolson, 1968, s. 133; *Reallexikon für Antike und Christentum*. Vol. 164. Stuttgart : A. Hiersemann, 2005, column 442.

nebola práve najšťastnejším riešením, ale zo strategického pohľadu umožňovala kontrolu a riadenie prístupu k Čiernemu moru aj dôležitých obchodných trás. Okrem iného sa nové hlavné mesto nachádzalo bližšie k východnej hranici impéria a ďalej od zásahov rímskeho senátu. Konštantínopol sa stal aj novým demografickým impulzom, aj keď je náročné určiť presnú kvantitu. Predpokladá sa, že v 4. storočí tu žilo asi 100 000 obyvateľov a v období najväčšieho rozmachu v 6. storočí ich počet dosiahol približne 400 000. Avšak hodnotenia historikov sa značne rozchádzajú.² Konštantín založil „nový Rím“ podľa vzoru cisárskeho Ríma, čo dokazujú pohanské chrámy, nové budovy ako aj jeho administratívny systém.

Založenie Konštantínopolu následne podnietilo vznik zložitého byrokratického systému, ktorý tvorili orgány centrálnej a miestnej správy. V rámci centrálnej správy patrili medzi štyri najvyššie úrady na cisárskom dvore „magister officiorum“, „quaestor sacri palatii“, „comes sacrarum largitionum“ a „comes rerum privatarum“.³ Cisár Konštantín zriadil nový dôležitý vysoký úrad „praepositus sacri cubiculi“ (gr. *πραιπόσιτος τοῦ εὐσεβεστάτου κοιτῶνος*), ktorý znamenal významný moment v premene cisárstva na absolutistickú monarchiu orientálneho typu.⁴ V období principátu „cubicularii“ (gr. *κουβικουλάριοι*) boli jednoduchí súkromní sluhovia (eunuchovia) cisára,⁵ ale za vlády Konštantína a nasledujúcich cisárov prijali charakter dvorných úradníkov. Na ich čele bol „praepositus“, ktorý sa stal tzv. hlavným komorníkom a ktorého vplyv rástol v nasledujúcich obdobiach. Zodpovedal za cisársku spáľňu, šatník a prijatia u cisára.⁶ Taktiež riadil rôzne skupiny zamestnancov (tiež eunuchov), ktorých práca bola úzko spojená s osobou panovníka a jeho pobytom v meste. Medzi nich patrili „cubicularii“ ako domáci sluhovia a „silentiarii“ poverení ochranou pokoja a samoty cisára. „Praepositus sacri cubiculi“ bol jediný, ktorý žil spoločne so svojimi spolupracovníkmi v „intimnosti“ dvora, a preto je pochopiteľný podstatný vplyv tohto úradníka.⁷ V „Notitia Dignitatum“ je funkcia prepozita zaradená hneď za prefektom prétoriom a magistrum „militum“.⁸ Keďže mnohé strany tohto literárneho prameňa sa stratili, nepoznáme presnejšiu štruktúru jeho úradu.

2 HARRIS, Jonathan. *Constantinople : Capital of Byzantium*. London : Hambledon Continuum, 2007. 289 s.; JONES, Arnold Hugh Martin. *Il tardo Impero romano*. Vol. III. Milano : Il Saggiatore, 1981. 248 s.; JONES, Arnold Hugh Martin. *L' economia romana : studi di storia economica e amministrativa antica*. Torino : G. Einaudi, 1982. 346 s.; BJORNLIIE, Michael Shane. *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople : A Study of Cassiodorus and the Variae, 527 – 554*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 370 s.

3 CECCONI, Giovanni Alberto. Crisi e trasformazione del governo municipale in Occidente fra IV e VI secolo. In KRAUSE, Jens Uwe (Ed.). *Die Stadt in der Spätantike - Niedergang oder Wandel? Akten des internationalen Kolloquium in München am 30. und 31. Mai 2003*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2006, s. 285-318; JOLOWICZ, Herbert Felix – NICHOLAS, Barry. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 1972, s. 427; MOUSOURAKIS, George. *The Historical and Institutional Context of Roman Law*. Aldershot : Ashgate Publishing, 2003, s. 331-333; *The Cambridge Ancient History*. Volume XII. The Crisis of Empire, A. D. 193 – 337. Cambridge : The University Press, 2005, s. 182.

4 SCHLINKERT, Dirk. *Ordo senatorius und Nobilitas. Die Konstitution des Senatsadels in der Spätantike. Mit einem Appendix über den Praepositus sacri cubiculi, den „allmächtigen“ Eunuchen am kaiserlichen Hof*. Stuttgart : Franz Steiner, 1996, s. 237.

5 SUETONIUS. *De Vita Caesarum*, Claudius 28.

6 *Praepositus* častokrát rozhodoval o prijatí či neprijatí delegácie u cisára. Ambróz zaznamenal prípad, kedy praepositus Gallicanus neumožnil Maximianovi v roku 380 osobnú audienciu u cisára, ale iba prijatie u predstaviteľov štátnej rady (*consistorium*). AMBROSE. Epistula 30. In *Ambrose of Milan : Political Letters and Speeches*. Liverpool : Liverpool University Press, 2005, s. 352-357.

7 V niektorých prípadoch plnili aj úlohu vychovávateľov cisárskych synov. Napríklad cisár Julián si rád spomínal na svojho láskavého vychovávateľa eunucha. SPAWFORTH, Antony. *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*. Cambridge – New York : Cambridge University Press, 2007, s. 203.

8 *Notitia Dignitatum*. In *partibus Orientis I*.

Zatiaľ nie je známe, do akej miery boli ohraňované špeciálne kompetencie prepozita, keď pracoval za vlády „slabých“ alebo neplnoletých cisárov. Zo súdobých prameňov je možné predložiť len niektoré jeho významné činnosti. Napríklad za vlády cisára Konštantia II. (337 – 361) plnil funkciu „*praepositus sacri cubiculi*“ Euzébius, ktorý ju získal už za vlády jeho otca Konštantína v roku 337 a je v podstate prvým literárnymi prameňmi historicky doloženým „*praepositus*“. Antickí autori potvrdzujú silný vplyv Euzébia na cisárskom dvore,⁹ ktorého dôsledkom bolo okrem iného aj to, že cisárovná konvertovala na arianizmus spoločne s mnohými eunuchmi.¹⁰ Konstantius II. dokonca poveril Euzébia v roku 354 rokovaniami s pápežom Liberiom, aby ho presvedčil akceptovať výsledok jednaní na koncile v Sirmiu. „*Praepositus*“ bol neskôr prítomný aj na stretnutiach cisára s pápežom.¹¹

Po smrti cisára Theodózia I., kedy bol jeho syn Arcadius ešte neplnoletý, bol menovaný v Konštantínopole za „*praepositus sacri cubiculi*“ Eutropius, ktorý riadil všetky záležitosti cisárstva vo východnej časti Rímskej ríše.¹² Jeho politická moc výrazne vzrástla po jeho účasti na porážke invázie Hunov v roku 398, následne v roku 399 sa stal prvým eunuchom v dejinách rímskeho impéria, ktorý bol menovaný za konzula. Keď si však znepriatelil dve silné osobnosti na cisárskom dvore – cisárovnú Eudoxiu a vodcu gótskej armády Gainasa, postupne strácal svoj vplyv a iba vďaka intervencii Jána Zlatoústeho neprišiel hneď o život. Jednoduchý ľud ho nenávidel pre jeho krutosť a chamtivosť. Politická kariéra prepozita skončila jeho popravou v roku 399.¹³

Z výskumu súdobých prameňov je zjavné, že koncom 4. storočia získal úrad prepozita kontrolu nad cisárskymi oblasťami Kapadócie a bol povýšený na úroveň „*illustres*“, čo znamenalo rovnakú vážnosť a vplyv, ako mal „*quaestor*“.¹⁴ Inštitúcia prepozita slúžila výlučne cisárskej rodine. V západnej časti Rímskej ríše existoval tento úrad až do svojho zániku na dvore ostrogótskeho kráľa Theodoricha Veľkého (454 – 526). V 7. a 8. storočí zasiahlo funkciu prepozita niekoľko zmien, ktoré nastali v mnohých úradoch centrálnej správy Byzantskej ríše, dôsledkom čoho sa značne zmenšila jeho moc. „*Praepositus*“ dohliadal iba na časť „*cubiculariorum*“ ako ich hlavný poradca. Zohrával významnú úlohu pri udržiavaní dvorského ceremonálu a radil sa k najvyššej spoločenskej a politickej vrstve. Tento správny úrad je naposledy doložený koncom 11. storočia.¹⁵

V priebehu 4. storočia sa v rámci centrálnej správy upevnil zbor úradníkov „*agentes in rebus*“. Veľa cestovali ako diplomatickí poslovia a informátori a spadali pod správu magistra

9 LIBANIUS. *Orationes* 18, 152; SOCRATES SCHOLASTICUS. *Ecclesiastica Historia* II, 2, 5-6; SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica* III, 1, 4; ZONARAS. *Epitome historiarum* XIII, 9; AMMIANUS MARCELLINUS. *Historiae* XVIII, 4.3: „*Hac autem adsentandi nimia foeditate mercari conplures nitebantur Eusebi favorem, cubiculi tunc praepositi, apud quem - si vere dici debeat - multa Constantius potuit.*“

10 SOCRATES SCHOLASTICUS. *Ecclesiastica Historia* II, 2, 5-6; SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica* III, 1, 4; IV, 16, 22; ZONARAS. *Epitome historiarum* XIII, 11.

11 ATHANASIUS. *Historia arianorum* 35; THEODORETUS. *Historia ecclesiastica* II,16,9,15. Politická kariéra Euzébia skončila tragicky, pretože bol obvinený z účasti na sprisahaní proti Gallovi a následne popravený. Bližšie pozri: AMMIANUS MARCELLINUS. *Historiae* XXI, 15, 4; XXII, 3, 11; ZONARAS. *Epitome historiarum* XIII, 12; SOCRATES SCHOLASTICUS. *Ecclesiastica Historia* III, 1, 46, 49; SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica* V, 5-8.

12 IOHANNES CHRYSOSTOMUS. *Discorso in favore di Eutropio*. Livorno : R. Giusti, 1928. 29 s.; CLAUDIANIUS, Claudius. *Carmina* 18-20.

13 CLAUDIANIUS, Claudius. *In Eutropium*; MOMMSEN, Theodor. *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis* [CTh, pozn. autora] 9, 40, 17.

14 *Notitia Dignitatum*. *In partibus Orientis* X.

15 „*Praepositus sacri cubiculi*“ za vlády cisára Konštantína VII. Porphyrogenneta (913 – 959) spoločne s úradom protomagistra a eparchu Konštantínopolu vytvárali regentstvo v čase neprítomnosti cisára. Bližšie pozri: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. New York – Oxford : Oxford University Press, 1991, s. 1709.

„officiorum“. Dohliadali na poštu, námorný obchod a vykonávali aktivity týkajúce sa inšpekcie, dozoru a kontroly. Obyvateľstvo a zvlášť provinciálni úradníci sa ich obávali a považovali ich za špiónov. Je pravdepodobné, že tento zbor úradníkov bol zriadený za vlády Diokleciána (284 – 305). Počas vlády Konštantína sa vyformovali na pomerne silnú triedu¹⁶ a za vlády Konstantia II. plnili úlohu „tajnej“ polície. Boli akýmsi nástrojom podozrievavej povahy cisára, pátrali po domnelých sprisahaniach a vyhlasovali nezaujatým spôsobom vinníkov, ktorí boli uznaní za vinných.¹⁷

Významnú činnosť na cisárskom dvore vykonávali úradníci sekretariátu „notarii“. Zúčastňovali sa zasadaní „consistoria“ a ako stenografi zostavovali zápisnice. Podľa svedectva Libania nedisponovali skutočnou literárnou kultúrou.¹⁸ Ich hlavná úloha spočívala v písaní dokumentácie a zachovávaní verejných dokumentov. Panovník im bezvýhradne dôveroval. Zachovávali maximálnu rezervovanosť, pretože poznali štátne tajomstvá. „Notarii“ mohli získať aj vyššie úrady, napr. „tribunus“. Potvrdzujú to dva dokumenty: konštitúcia Graciána z roku 381 a Theodózia I., ktoré definujú podmienky „notarii“. Prvá stanovuje, že traja najstarší z nich sú na rovnakej úrovni ako „proconsules“. Ostatní majú nižšiu úroveň – „domestici et notarii“ zhodnú s „consules“. Na ich čele bol „primicerius“.¹⁹ Z historického prameňa „Notitia Dignitatum“ vyplýva, že „notarii“ mali na starosti „laterculum maius“ – prepracovaný zoznam vysokých dôstojníkov a úradníkov, ktorí nepatrili do kategórií patriacich pod kontrolu „queastor sacri palatii“ s „laterculus minus“. „Laterculus maius“ nebol len zoznam úradov, ale obsahoval tiež zoznam vojska a posádok „scholae palatinae“, t. j. zborov v službe cisárskeho paláca, prehľad funkcií úradníkov, odznaky hodností a služobné pokyny.²⁰ „Notarii“ mali významný vplyv na osudy neskorého cisárstva. Niektorí členovia napriek nízkemu pôvodu boli povýšení do vysokých hodností a zverovali sa im delikátne poslania v diplomatickej, vojenskej a cirkevnej oblasti. Cisár Julián (361 – 363) sa snažil postupne zmenšiť ich úlohu a znížiť ich počet na štyroch. Avšak v posledných desaťročiach 4. storočia znova získali svoj vplyv a ich počet sa zvýšil nad 500.²¹

Špecifický charakter mala správa oboch hlavných miest – Ríma a Konštantínopolu, ktorá bola pod vedením „praefectus urbi“.

Diokleciánova reforma zachovala administratívnu autonómiu v Ríme spoločne s jeho vlastným územím v okruhu 100 míľ. „Praefectus urbi Romae“ závisel priamo od cisára a nebol hierarchicky podriadený prefektovi prétoria „Italie“, ani vikárovi „Italie“, ktorý riadil provincie severnej „Italie“, ani vikárovi „urbis Romae“, ktorý riadil provincie centrálnej a južnej „Italie“, tzv. „Italia suburbicaria“.²² Konštitúcia Graciána a Valentiniana II. z roku 376 potvrdzuje: „Praefectura autem urbis cunctis, quae intra urbem sunt, antecellat potestatibus.“²³

16 CORCORAN, Simon. *The empire of the Tetrarchs : imperial pronouncements and government, AD 284 – 324*. Oxford : Clarendon Press, 1996, s. 234-253; MASS, Michael. *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005, s. 41-42.

17 AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 39, 45; AMMIANUS MARCELLINUS. *Historiae* XV, 3, 8.

18 LIBANIUS. *Orationes* 2, 44; 18, 131-134; 42, 23-25; 62, 10-11.

19 *CTh* 6, 10, 2; 6, 10, 3.

20 *Notitia dignitatum*; DE MARTINO, Francesco. *Storia della costituzione romana V*. Naples : Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1975, s. 278-279.

21 LIBANIUS. *Orationes* 2, 58; JONES, Arnold Hugh Martin. *Il tardo impero romano*. Vol. II. Milano : Il Saggiatore, 1974. 799 s.

22 FASCIONE, Lorenzo. *Storia del diritto privato romano*. Torino : G. Giappichelli editore, 2012, s. 507-508; LEADBETTER, Bill. *Galerius and the will of Diocletian*. New York : Taylor & Francis, 2009, s. 180-193.

23 *CTh* 1, 6, 7.

„Praefectus urbi“ prináležal k vysokému stavu „illustres“ a zabezpečoval úlohy veľkého významu a rôzneho zamerania. Bol na čele výkonu súdnej právomoci nad senátormi²⁴ a kontroloval výber daňových poplatkov. Dohliadal na dodržiavanie verejného poriadku a staral sa o správu mesta s pomocou úradníkov jemu podriadených, a to „praefectus annonae“ a „praefectus vigilum“. Taktiež mu pomáhali rôzni „curatores“, ktorí boli poverení starostlivosťou o jednotlivé oblasti mestského života: zásobovanie potravinami, prísun vody, udržiavanie mostov atď. V období neskorej antiky „praefectus urbi Romae“ predstavoval v očiach ľudu osobu cisára, ktorý už tu viac nesídlil.²⁵

V priebehu 4. storočia veľký význam zaznamenali právomoci „praefectus urbi“ v oblasti civilného a trestného súdnictva. Okrem všeobecnej možnosti výkonu súdnej právomoci prvej naliehavosti „praefectus urbi“ súdil na úrovni odvolania: nie iba spory vlastného obvodu, ktoré už vyhlásil sudca jemu priamo podriadený, ale tiež tie, ktoré sa týkali niektorých provincií „Italia suburbicana“ a chceli sa obrátiť na „praefecta urbi“ a nie na „vicaria urbis Romae“.²⁶

V Konštantínopole vytvoril úrad „praefectura urbi“ cisár Konstantius II.²⁷ Prefekt nového hlavného mesta mal právomoci rovnaké ako jeho kolega v Ríme v oblasti správy aj súdnictva, hoci jeho kompetencie nemali dosah na okolité oblasti, ale len na mesto.

Koncom 4. storočia v dôsledku reformnej činnosti Diokleciána a konsolidácii reforiem Konštantína sa nachádzala Rímska ríša v stabilnom rozdelení. Tvorili ju štyri veľké teritoriálne okruhy, tzv. „praefecturae“: v západnej časti „Italia“ a „Gallia“, vo východnej časti „Illyricum“ a „Oriens“.²⁸ Každú z nich riadil „praefectus praetorio“. Prefektúry sa členili na diecézy, ktoré spravovali vikári (vicarius). Diecézy sa delili na provincie a každú z nich riadil civilný miestodržiteľ „praesides“, avšak niektoré spravovali členovia senátorského stavu s titulom „consulares“. Predstavitelia italských provincií mali titul „correctores“ a pochádzali zo senátorského stavu. Za vlády Diokleciána neboli všetky provincie zverené pod správu úradníkov toho istého stavu, ale vychádzalo sa z regionálnych politických charakteristík.

Zásluhou reformnej činnosti Konštantína podstúpila prefektúra prátoria radikálnu reformu, následkom ktorej „praefectus praetorio“ stratil vojenské právomoci a transformoval sa na obvodného úradníka, ale vysokej hodnosti.²⁹ Po smrti Theodózia I. bola táto premena zavŕšená. Napriek tomu dvaja prefekti (pre „Italiu“ a „Oriens“) naďalej sídlili na cisárskych dvoroch a v určitých prípadoch mali veľký vplyv na cisára. Prefekt prátoria mal najširšie právomoci rôznej povahy: dohľad nad predpismi „formae generales“, ktoré mali v podstate platnosť zákonov, ak neboli v rozpore s cisárskymi konštitúciami, súdne právomoci „vice sacra“ bez možnosti odvolania sa k vládcovi na úrovni prehlásenia proti rozsudkom vydaných provinciálnymi miestodržiteľmi a tiež dôležité finančné úlohy, ktoré stanovili celkovú čiastku

24 CTh 2, 1, 4; 9, 1, 13.

25 Vládou cisára Diokleciána prestáva byť Rím sídelným mestom rímskych cisárov. VITIELLO, Massimiliano. Nuove prospettive sull'adventus in età imperiale. In *Mediterraneo Antico* 3, 2000, s. 577.

26 DE GIOVANNI, Lucio. *Istituzioni giuridica codici nel mondo tardoantico: alle radici di una nuova storia*. Roma : L'Erma di Bretschneider, 2007, s. 305-306.

27 SOCRATES SCHOLASTICUS. *Ecclesiastica Historia* II, 41.

28 Správy o rozdelení Rímskej ríše v roku 297 nám poskytuje predovšetkým Laterculus Veronensis. Bližšie pozri: BARNES, Timothy D. *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982, s. 201-208; REES, Roger. *Diocletian and the tetrarchy*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2004, s. 25-26; KUHOFF, Wolfgang. *Diocletian und die Epoche der Tetrarchie : das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284 – 313 n. Chr.)*. Frankfurt am Main : Lang, 2001, s. 329-381; MOMMSEN, Theodor. *Le provincie Romane: da Cesare a Diocleziano*. Traduzione di Ettore Di Ruggiero. 2. ed. Torino; Roma : Roux e Viarengo, 1885. 651 s.; ZOSIMUS. *Historia nova*, II, 33,1-33,2.

29 AMMIANUS MARCELLINUS. *Historiae* XX, 4, 6, 8, 20; SOCRATES SCHOLASTICUS. *Ecclesiastica Historia* II, 41; ZOSIMUS. *Historia nova* II, 33, 3.

„annony“ a dbali na jej príslušné vymáhanie. Prefekt mal vlastný značne členený byrokratický úrad na čele s úradníkom „princeps“.³⁰

Ako už bolo vyššie spomenuté, diecézu riadil „vicarius“³¹ patriaci do spoločenského stavu „illustres“. Jeho úlohou bolo dozeráť na rôzne aspekty administratívneho života provincie vrátane finančnej oblasti (napr. dozor nad vymáhaním daní) a kontrolovať činnosť miestodržiteľov. V rovine súdnej činnosti súdil prípady prvej žiadosti. Vtedy jeho rozsudky mohli byť vyvrátené len pred cisárom na úrovni odvolania, ak spor bol už predtým prerokovaný u miestodržiteľa provincie. „Vicarius“ nemal vojenskú právomoc, pretože vojenské oddiely rozmiestnené v diecéze boli pod velením veliteľa „comes rei militaris“.³² Svedectvá niektorých cisárskych konštitúcií potvrdzujú, že „vicarius“ pri vykonávaní svojej činnosti cestoval do oblastí spadajúcich do jeho správy.³³

Miestodržiteľ provincie zodpovedal za dobrú výkonnosť hospodárstva, rozkvet provincií a budovanie obranných diel. Staral sa tiež o pravidelný prísun daní a plnenie povinností vo vzťahu k cisárovi. V rámci svojich kompetencií dohliadal na dodržiavanie verejného poriadku, zodpovedal za dodržiavanie cisárskych zákonov, stanovoval čiastku povinných daní jednotlivých miest a bol právnikom prvej žiadosti v civilných aj trestných sporoch. Po reformách Diokleciána a Konštantína plnili výhradne civilné úlohy, vo výnimočných prípadoch zastávali tiež vojenské funkcie.³⁴ Miestodržiteľia mali rôzne pomenovania podľa príslušného stavu. Úradníci spravujúci provincie „Asia“ a „Africa“ sa nazývali „proconsules“. Neboli podriadení vikárom alebo prefektom prétoria, ale zodpovedali sa priamo cisárovi a patrili ku „spectabiles“. Miestodržiteľia ako „consulares“, „correctores“ alebo „praesides“³⁵ patrili ku „clarissimi“, a preto tvorili nižšie stavy senátorskej triedy.

Môžeme si všimnúť, že už za vlády Diokleciána výrazným spôsobom upadala činnosť orgánov mestskej správy a redukovali sa formy ľudovej účasti na živote mesta (napr. zhromaždenia). V západnej časti cisárstva tvorili mestské magistráty „duoviri“, ktorí mali správne právomoci, „aediles“ a „questores“ s ohraničenými súdnymi právomocami. Vo východnej časti cisárstva naďalej existovali tradičné magistráty rôznych miest. V priebehu 4. storočia bola činnosť týchto magistrátov veľmi obmedzená po vzniku nových, a to „defensor plebis“ a „curator civitatis“.

„Defensor plebis“ vznikol za vlády Valentiniana I. a Valenta³⁶ a zo začiatku ho menoval prefekt prétoria. Jeho špecifickou úlohou bolo chrániť ľud pred nespravodlivosťou mocných. Za vlády Theodózia I. tohto úradníka menovala „curia“. V tomto období došlo k neodvratnej zmene povahy „defensor plebis“ v tom zmysle, že chránil oveľa viac záujmy „decurionov“ ako

30 Podrobnejší popis administratívnej činnosti prefektúry bližšie pozri: DE MARTINO, F. *Storia della costituzione...* 304 s.

31 „Vicarius“ bol nazývaný aj „praesides“. LACTANTIUS. *De mortibus persecutorum* VII, 4.

32 „Comes rei militaris“ závisel priamo od „magister militum“ a mal svoju závislosť aj na „duces“, ktorým bolo zverené vojenské velenie v jednotlivých provinciách. Porovnaj: BARNES, T. D. *The New Empire...*, s. 123-139; BRANDT, Hartwin. *Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Diokletian und Konstantin bis zum Ende der konstantinischen Dynastie (284 – 363)*. Berlin : Akademie Verlag, 1998, s. 23; CORCORAN, S. *The empire of the Tetrarchs...*, s. 87-90.

33 *CTh.* 1, 15, 3; 1, 15, 6.

34 Podľa *Notitia Dignitatum* boli „dux Arabiae“, „comes per Isauram“ a „dux Mauretaniae“ tiež „praesides“. Porovnaj DE MARTINO, F. *Storia della costituzione...*, s. 327-328.

35 *Notitia Dignitatum. In partibus Orientis I.*; PERGAMI, Federico. *Amministrazione della giustizia e interventi imperiali nel sistema processuale della tarda antichità*. Milano : A. Giuffrè, 2007, s. 79.

36 *CTh* 1, 29.

záujmy ľudu.³⁷ Postupne sa rozšírili jeho kompetencie: získal právomoci polície, súdne pri menej dôležitých sporoch a dohliadal na výber daní. Obyvatelia mu mohli doručiť oficiálne sťažnosti proti vyberačom daní.³⁸

„Curator civitatis“ bol v období princípátu iba jednoduchým úradníkom, ktorého cisár poslal do niektorých miest reorganizovať miestne financie. Od obdobia vlády Diokleciána a Konštantína nadobudol veľký význam. Stal sa úradníkom natrvalo menovaným v každom meste a bol na čele miestnej správy. Zodpovedal za verejný poriadok, zásobovanie mesta a za vytvorenie zoznamu poplatníkov. Okrem iného zastával aj niektoré úlohy súdnej právomoci, hoci obmedzené len na obdobie vyšetrovania procesov v kompetencii provinciálneho miestodržiteľa.³⁹

Významnú úlohu zohrávali v období neskorého cisárstva mestské poradné zbory, tzv. „curiae“. Členom kúrií mohli byť obyvatelia miest s príjmom z majetku, ktorého minimálna hodnota bola stanovená na 25 jutár zeme podľa zákona Konštantína z roku 342.⁴⁰ Koncom 4. storočia boli povolani do kúrie tiež majitelia nehnuteľností v hodnote aspoň 300 solidov. Z daného vyplýva, že účasť v kúrii bola povinná pre všetkých zámožných obyvateľov miest a tých, ktorí po dovŕšení 18 rokov vlastnili nejaký dedičný majetok. Najdôležitejšia úloha kúrie bola vytvoriť zoznam daní pre jednotlivých platiteľov a zaobstarať ich výber prostredníctvom vlastných vyberačov „susceptores“ vybraných spomedzi najsolventnejších „dekurionov“. „Susceptores“ osobne zodpovedali za výber daní svojím majetkom. Kúrie boli zodpovedné aj v prípade, keď nebola splnená daňová povinnosť. Členovia kúrie „curiales“ sa starali taktiež o „munera“. Munera bol systém pre vyberanie všetkých daňových poplatkov povinných pre mestá. Miestne úrady museli v priamych číslach uložených od štátu odovzdávať so súhrnným a preventívnym výpočtom čiastky nepriamych daní, ktoré tvorili predovšetkým clo na tovar a jeho transport. Tieto povinnosti vymáhali štátni úradníci formou pracovného výkonu a boli nepravdepodobné. Z obdobia Diokleciána máme jediné svedectvo o týchto špecifických výkonoch a o všetkom, čo sa týkalo odvádzania „munery“. Je ním dielo „De muneribus civilibus“, ktoré napísal sýrsky miestodržiteľ – magister officiorum – Aurelius Arcadius Carisius v roku 290.⁴¹ Z tejto skutočnosti vyplýva jasná snaha najbohatších obyvateľov miest predísť zápisu do kúrie ako aj skutočnosť, že cisári, ak chceli preukázať láskavosť určitým sociálnym skupinám, napr. verejným úradníkom, vojakom, kléru, dali im privilégium týkajúce sa oslobodenia od „munery“.

Pre ucelenejší obraz o úradoch obvodovej správy je vhodné spomenúť, že viaceré mestá z rovnakej provincie zvykli byť spojené prostredníctvom vlastných delegátov do provinčných zhromaždení nazývaných „concilia provinciae“. Na nich sa prejednávali otázky verejného

37 CTh 1, 29, 6.

38 FASCIONE, L. *Storia del diritto...*, s. 508-509.

39 JONES, A. H. M. *Il tardo impero romano*. Vol. II..., s. 972-973; *The Cambridge Ancient History*. Vol XII..., s. 295-296.

40 CTh 1, 23, 33.

41 Autor rozdeľuje povinnosti „munera“ na tri časti: „munera personalia“, „munera patrimoniorum“ a „munera mixta“. „Munera personalia“ pozostávala z výkonov fyzickej a intelektuálnej práce bez nákladov pracovníka. Napr. prevzatie mestských úradov „questores“, povolanie brancov, dodanie koní a tiav do vojska, ako aj záprahy vozňov a ťažných zvierat pre „cursus publicus“, zaplatenie „annony“ a dodanie šiat pre vojsko, zaobstaranie obilia a oleja pre obce, kúrenie verejných žriediel, kontrola vodovodov a zriadenie verejných ciest. „Munera patrimoniorum“ tvorila menej povinností, napr. dodávanie koní a ťažných zvierat pre štátnu poštu, dodanie určitého podielu zo žatvy obilia. „Munera mixta“ označovala iba úrady, ktoré vymáhali dane a mali vyrovnáť dlhy zosnulých. Blížšie pozri: GRELLE, Francesco. *Diritto e società nel mondo romano*. Roma : L'Erma di Bretschneider, 2005, s. 455- 461; ANDREOTTI, Roberto. *Gli aspetti della politica finanziaria di Diocleziano*. In *Accademia romanistica constantiniana. Atti: Il convegno internazionale*. Perugia : Libreria universitaria, 1976, s. 1-6.

záujmu a menovali sa predstavitelia poverení predniesť žiadosti cisárskym úradom.⁴² Z tohto pohľadu mali „concilia provinciae“ dôležitú úlohu, pretože vytvárali inštitucionálny moment, počas ktorého mohli byť mestá vypočuté priamo vládcom, vynechajúc miestnych úradníkov, ktorí sa k nim niekedy správali nečestne.

Na záver je možné konštatovať, že vývoj udalostí v správnej oblasti Rímskej ríše v priebehu 4. storočia definitívne potvrdil cisársku byrokráciu. Možno je na mieste ešte otázka, ktorých republikánskych orgánov a magistrátov sa to týkalo. V tomto období už existovali dva senáty, v Ríme a Konštantínopole.⁴³ Všeobecne prevládal názor, že nemali veľkú politickú moc, ale iba vytvárali určitý druh poradného orgánu štátu so správnymi úradníkmi dvoch hlavných miest. Ak by to bola vo všeobecnosti pravda, je vhodné si všimnúť, že neustále žiaducim cieľom bolo dosiahnuť príslušnosť k „ordo senatorius“, pretože senátorská aristokracia získavala rôzne privilégiá a v skutočnosti mala vplyv na cisárov, ktorí sa s ňou radili. Príslušnosť k „ordo senatorius“ nezávisela len od vznešeného pôvodu. V západnej časti cisárstva patrili k senátorskej aristokracii členovia pochádzajúci z významných rodín, zatiaľ čo vo východnej časti bola senátorská aristokracia nanovo vytvorená, a teda nemala za sebou vznešené tradície hodné uznania. Vďaka mnohým cisárskym opatreniam za vlády Konštantína sa umožnilo úradníkom nižšieho stavu získať príslušnosť k „ordo senatorius“, ktorí by za bežných okolností nemali právo sem patriť.⁴⁴

Senáty v oboch hlavných mestách sa starali o správu miest, rozhodovali o postavení cisárskych sôch a preberali na seba všetky činnosti zvyšných republikánskych magistrátov. V legislatívnej oblasti nemali konkrétny vplyv, aj keď formálne existovali. Avšak z oblasti súdnictva sú doložené niektoré procesy týkajúce sa obvinení z „vysokiej“ zrady, ktoré sa vyšetrovali z vôle cisára. Senát už nevydával cisárske zákony, ktoré sa zvykli čítať pred zhromaždením a formálne schváliť.

V období neskorého cisárstva staré tituly republikánskych magistrátov naďalej existovali, ale nemali už účinné právomoci. Úrad konzulátu bol zachovaný, ale konzul nemal politické právomoci a jeho menovanie bolo v kompetencii cisára. Podľa Digesta Justiniana mali konzuli určité kompetencie v prípadoch prepustenia obvineného na slobodu. Prokuratúra si taktiež zachovala istú vitalitu. Konštantín udelil dvom špeciálnym prétorom: „praetor tutelaris“⁴⁵ a „praetor de liberalibus causis“⁴⁶ súdnu právomoc v oblasti „in integrum restituti“.⁴⁷ V Konštantínopole vytvoril prokuratúru s počtom magistrátov, ktoré sa v priebehu rokov menili (z dvoch na päť) a definitívne sa ich počet ustálil na osem za vlády Theodózia I. Súdobé histo-

42 MARTINI, Remo. Sulla partecipazione popolare ai concilia provinciali nel tardo impero. In *Atti dell'Accademia Romanistica Constantiniana. XIII Convegno Internazionale in Memoria di André Chastagnol*. Napoli: Grifò, Giuliano, 2001, s. 709-718.

43 Antické pramene nám neposkytujú presnejšiu informáciu o založení senátu v Konštantínopole. Podľa Zosima vytvoril senát v novom hlavnom meste Julian, ale na druhej strane to popiera Anonymus Valesianus v diele *Origo Constantini Imperatoris* 6 („Ibi etiam senatum constituit secundi ordinis, claros vocavit.“) a potvrdzuje, že senát založil Constantinus v meste na Bospore. Na základe dvoch konštitúcií Konstantia II. z roku 340 je možné sa domnievať, že senát už vykonával svoju činnosť v novom hlavnom meste (*CTh* 6, 4, 5-6: ad senatum). Súčasná historiografia má na danú tému rôzne názory. CRACCO RUGGINI, Lelia. Il senato fra due crisi (III – VI secolo). In GABBA, E. (Ed.). *Il senato nella storia. Vol. I. Il Senato nell'età romana*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1998, s. 279-280; ROUSSEAU, Philip – PAPOUTSAKIS, Manolis. *Transformations of Late Antiquity*. Farnham; Burlington: Ashgate, 2009, s. 113-115.

44 SCHLINKERT, D. *Ordo senatorius...*, s. 61-74.

45 „Praetor“ mal špeciálne právomoci týkajúce sa záležitostí slobody jednotlivca.

46 Špeciálny „praetor“ poverený menovaním stráža a súdnou právomocou nad strážou a jej zverencami.

47 MOUSOURAKIS, George. *Fundamentals of Roman Private Law*. New York: Springer, 2012, s. 331-333.

rické pramene dokladajú existenciu „kvestúry“ v Ríme počas 4. – 5. storočia. Tento magistrát mal svoju pôvodnú funkciu týkajúcu sa výhradne „munus“ pre organizáciu verejných hier.⁴⁸

Nové správne usporiadanie Rímskej ríše sa stabilizovalo v priebehu 4. storočia dôsledkom reformnej činnosti Diokleciána a Konštantína. Načrtnutý profil tohto nového politického spravovania cisárstva bol riadený prostredníctvom veľkého počtu úradníkov a vo verejnom zriadení dominovala byrokracia. Vyššie naznačená organizačná forma centrálnej a miestnej správy je výrazom činnosti vládcu, ktorý vďaka svojej moci konal ako absolútny monarcha. Model tohto byrokratického štátu obsahoval nové alebo presnejšie povedané zmodernizované inštitucionálne úrady, ktoré podporovali koncentráciu jeho politickej moci. Centralizačná kontrola štátnych orgánov vytvárala nový model politickej moci charakteristický pre absolutistickú monarchiu orientálneho typu.

ZOZNAM PRAMEŇOV A EDÍCIÍ PRAMEŇOV:

- Ambrose of Milan : Political Letters and Speeches.* Liverpool : Liverpool University Press, 2005. 424 s.
- AMMIANUS MARCELLINUS. *Storie.* Milano : Rusconi, 1989. 931 s.
- ANONYMUS VALESIANUS. *Origo Constantini Imperatoris* [online]. [cit. 30.9.2013]. Dostupné na internete: <<http://www.thelatinlibrary.com/valesianus1.html>>
- ATHANASIUS. *Zwei Schriften gegen die Arianer : Verteidigungsschrift gegen die Arianer (Apologia contra Arianos), Geschichte der Arianer (Historia Arianorum).* Übersetzt und kommentiert von Werner Portmann. Stuttgart : A. Hiersemann, 2006. 398 s.
- AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus.* In VICTOR, Sextus Aurelius. *Sexti Aurelii Victoris Liber de caesaribus, praecedunt De viris illustribus Urbis Romae, subsequitur Epitome de caesaribus.*
- PICHLMAYR, Fr. (Ed.) Lipsiae : In aedibus B.G. Teubneri, 1961, s. 76-129.
- CLAUDIANIUS, Claudius. *Carmina.* Lipsiae : In aedibus B.G. Teubneri, 1985. 454 s.
- CLAUDIANIUS, Claudius. *In Eutropium.* Hildesheim; Zürich; New York : Olms-Weidmann, 1992. 236 s.
- IOHANNES CHRYSOSTOMUS. *Discorso in favore di Eutropio.* Livorno : R. Giusti, 1928. 29 s.
- LACTANTIUS, Firmianus Lucius Caecilius. *De mortibus persecutorum.* In *L. Caeli Firmiani Lactanti Opera omnia: accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est De mortibus persecutorum liber.* Vindobonae : F. Tempsky; Lipsiae : G. Freytag, 1893, s. 169-238.
- LIBANIUS. *Orationes.* Vol. I. Lipsiae : In Aedibus B.G. Teubneri, 1903. 535 s.
- MOMMSEN, Theodor. *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis* [CTh, pozn. autora]. Volume II. Berolini : apvd Weidmannos, 1905. 931 s.
- Notitia dignitatum.* Padova : Edizioni di Ar, 2005. 139 s.
- SOCRATES SCHOLASTICUS. *Eccelesiastica Historia.* Grand Rapids, Michigan : W. B. Eerdmans, 1983. 454 s.
- SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica.* In *Cassiodori-Epiphanií Historia ecclesiastica tripartita : historiae ecclesiasticae ex Socrate Sozomene et Theodorito in unum collectae et nuper de graeco in latinum translatae libri numero duodecim / Recensuit Waltarius Jacob, editionem curavit Rudolphus Hanslik.* Vindobonae : Hoelder-Pichler-Tempsky, 1952. 766 s.
- SUETONIUS. *De Vita Caesarum.* Milano : Garzanti, 2004. 382 s.
- THEODORETUS. *Historia ecclesiastica. Introduzione, traduzione e note a cura di Antonio Gallico.* Roma : Città Nuova, 2000. 434 s.
- ZONARAS. *Epitome historiarum.* Vol. 3. Lipsiae : In Aedibus B. G. Teubneri, 1870. 415 s.
- ZOSIMUS. *Storia nuova.* Milano : Rizzoli, 2007. 653 s.

48 GIGLIO, Stefano. Il „munus“ della pretura a Roma e a Constantinopoli nel corso del tardo impero romano. In *Antiquité tardive revue internationale d'histoire et d'archéologie*, 2007, č. 15, s. 65-88.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ANDREOTTI, Roberto. Gli aspetti della politica finanziaria di Diocleziano. In *Accademia romanistica costantiniana. Atti: Il convegno internazionale*. Perugia : Libreria universitaria, 1976, s. 1-6.
- BARNES, Timothy D. *The New Empire of Diocletian and Constantin*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. 305 s.
- BJORNLI, Michael Shane. *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople : A Study of Cassiodorus and the Variae, 527-554*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 370 s.
- BRANDT, Hartwin. *Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Diokletian und Kostantin bis zum Ende der kostantinischen Dynastie (284 – 363)*. Berlin : Akademie Verlag, 1998. 213 s.
- CECCONI, Giovanni Alberto. Crisi e trasformazione del governo municipale in Occidente fra IV e VI secolo. In KRAUSE, Jens Uwe (Ed.). *Die Stadt in der Spätantike - Niedergang oder Wandel? Akten des internationalen Kolloquium in München am 30. und 31. Mai 2003*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2006, s. 285-318.
- CORCORAN, Simon. *The empire of the Tetrarchs : imperial pronouncements and government, AD 284 – 324*. Oxford : Clarendon Press, 1996. 406 s.
- CRACCO RUGGINI, Lelia. Il senato fra due crisi (III-VI secolo). In GABBA, E. (Ed.). *Il senato nella storia. Vol I. Il Senato nell'età romana*. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1998, s. 279-280.
- DE GIOVANNI, Lucio. Istituzioni giuridica codici nel mondo tardoantico: alle radici di una nuova storia. Roma : L'Erma di Bretschneider, 2007. 519 s.
- DE MARTINO, Francesco. *Storia della costituzione romana V*. Naples : Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1975. 607 s.
- FASCIONE, Lorenzo. *Storia del diritto privato romano*. Torino : G. Giappichelli editore, 2012. 207 s.
- GIGLIO, Stefano. Il „munus“ della pretura a Roma e a Costantinopoli nel corso del tardo impero romano. In *Antiquité tardive revue internationale d'histoire et d'archéologie*, 2007, č. 15, s. 65-88.
- GRANT, Michael. *The climax of Rome*. London : Wiedenfeld & Nicolson, 1968. 299 s.
- GRELLE, Francesco. *Diritto e società nel mondo romano*. Roma : L'Erma di Bretschneider, 2005. 256 s.
- HARRIS, Jonathan. *Constantinople : Capital of Byzantium*. London : Hambledon Continuum, 2007. 289 s.
- JOLOWICZ, Herbert Felix - NICHOLAS, Barry. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 1972. 528 s.
- JONES, Arnold Hugh Martin. *Il tardo impero romano*. Vol. II. Milano : Il Saggiatore, 1974. 799 s.
- JONES, Arnold Hugh Martin. *Il tardo Impero romano*. Vol. III. Milano : Il Saggiatore, 1981. 248 s.
- JONES, Arnold Hugh Martin. *L' economia romana : studi di storia economica e amministrativa antica*. Torino : G. Einaudi, 1982. 346 s.
- KUHOFF, Wolfgang. *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie : das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284 – 313 n. Chr.)*. Frankfurt am Main : Lang, 2001. 1058 s.
- LEADBETTER, Bill. *Galerius and the will of Diocletian*. New York : Taylor & Francis, 2009. 282 s.
- MARTINI, Remo. Sulla partecipazione popolare ai concili provinciali nel tardo impero. In *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana. XIII Convegno Internazionale in Memoria di André Chastagnol*. Napoli : Grifo, Giuliano, 2001, s. 709-718.
- MASS, Michael. *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 406 s.
- MOMMSEN, Theodor. *Le provincie Romane : da Cesare a Diocleziano. Traduzione di Ettore Di Ruggiero*. 2. ed. Torino; Roma : Roux e Viarengo, 1885. 651 s.
- MOUSOURAKIS, George. *The Historical and Institutional Context of Roman Law*. Aldershot : Ashgate Publishing, 2003. 462 s.
- MOUSOURAKIS, George. *Fundamentals of Roman Private Law*. New York : Springer, 2012. 350 s.
- PERGAMI, Federico. *Amministrazione della giustizia e interventi imperiali nel sistema processuale della tarda antichità*. Milano : A. Giuffrè, 2007. 159 s.
- Realexikon für Antike und Christentum*. Vol. 164. Stuttgart : A. Hiersemann, 2005, s. 481-800.
- REES, Roger. *Diocletian and the tetrarchy*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2004. 219 s.

- ROUSSEAU, Philip – PAPOUTSAKIS, Manolis. *Transformations of Late Antiquity*. Farnham; Burlington : Ashgate, 2009. 370 s.
- SCHLINKERT, Dirk. *Ordo senatorius und nobilitas. Die Konstitution des Senatsadels in der Spätantike. Mit einem Appendix über den praepositus sacri cubiculi, den „allmächtigen“ Eunuchen am kaiserlichen*. Stuttgart : F. Steiner, 1996. 311 s.
- The Cambridge Ancient History*. Volume XII. The Crisis of Empire, A. D. 193 – 337. Cambridge : The University Press, 2005. 965 s.
- SPAWFORTH, Antony. *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 2007. 358 s.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York; Oxford : Oxford University Press, 1991. 2232 s.
- VITIELLO, Massimiliano. Nuove prospettive sull'adventus in età imperiale. In *Mediterraneo Antico* 3, 2000, s. 551-580.